

ADAM SMITH'İN REKABET ANALİZİ ÜZERİNE*

İbrahim TANYERİ

(Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, 06532, Ankara)

Özet:

Bu makale Smith'in rekabet analizini değerlendiren bir makaledir. Makalenin birinci bölümünde, Smith'in rekabeti piyasaları dengeye yönelten ve kaynak tahsisini sağlayan bir mekanizma olarak incelemesi sunulmaktadır. İkinci bölümde ise Smith'in rekabeti aynı zamanda sermaye birikimini, teknolojik gelişmeyi ve kişi başına üretim artışını sürekli kılan bir yarış olarak da ele alıp irdelediği gösterilmektedir. Makalenin üçüncü bölümünde Smith'in rekabetin piyasaları dengeye yönelten yüzü ile yenilikler yaratan, işbölümünü geliştiren ve kişi başına üretimi arttıran yüzünün birbirini tamamlayan bir biçimde irdelediği gösterilmeye çalışılmaktadır.

Abstract:

On Analysis of Competition in Adam Smith

This paper discusses and evaluates analysis of competition in Smith. In the first section of the paper Smith's analysis of competition as a resource allocation and equilibrating process is discussed. In the second section, the role of competition in innovative process, in technological progress and capital accumulation is analyzed. Third section of the paper tries to show that no inconsistency between equilibrating and innovative roles of competition exists in Smith's analysis. On the contrary, these two roles of competition are complementing each other.

* A.Smith'den her zaman övgü ile söz eden Prof. Dr. İSMET ERGÜN'ün aziz anısına.

Anahtar Sözcükler: Rekabet, denge, kaynak tahsisi, sermaye birikimi, işbölümü, teknolojik gelişme, dengesizlik.

Keywords: Competition, equilibrium, resource allocation, capital accumulation, division of labour, technological progress, disequilibrium.

Giriş:

Rekabet iktisadi analizde çok kullanılan bir kavram ve önemli bir tahlil aletidir. İktisadi analizde önemli bir tahlil aleti olan rekabet, bazen “serbest rekabet” ve bazen “tam rekabet” olarak kavramsallaştırılır. Bu iki farklı rekabet kavramından tam rekabetin iktisadi faaliyeti; teknoloji düzeyi, faktör donanımı ve faktör bölüşümü verilmiş iken insanların zevk ve tercihlerine uygun etkin kaynak tahsisi faaliyeti olarak gördüğü söylenebilir. Buna karşılık serbest rekabet kavramı ile, bir yandan iktisadi faaliyetin etkin kaynak tahsisi yönü irdelenirken öte yandan sermaye sahiplerinin daha ucuza mal üretip daha çok mal satarak daha çok kar elde etmek için birbirleri ile yarış etmeleri anlatılmak istenir. Bu bakımdan serbest rekabetin, tam rekabetten önemli bir farkı olduğu görülmektedir.

İktisadi faaliyet esas olarak bir etkin kaynak tahsisi süreci olarak görülebileceği gibi, daha çok kar elde etmek amacı ile mal üretimini ve yeniden üretimini gerçekleştirmeye dönük bir sermaye birikimi süreci olarak da görülebilir. Smith serbest rekabeti, iktisadi faaliyetin temel amacının kar elde etmek olduğu kapitalist bir toplumda, bir yandan ekonomiyi dengeye götüren bir etkin kaynak tahsisi süreci olarak ele alırken, öte yandan daha çok kar elde etmek amacı ile birbirleri ile yarışan sermaye sahiplerinin, sermaye birikimini ve iktisadi gelişmeyi sürekli kılmalarına imkan sağlayan bir süreç olarak kabul eder. *Ulusların Zenginliği* isimli kitapta serbest rekabetin ilk görevi, üretim faktörlerinin bir üretim alanından bir başka üretim alanına serbestçe hareket etmelerine imkan vererek, piyasalarda arzı talebe eşitlemektir. Serbest rekabetin ikinci görevi ise, sermaye birikimi süreci ile birlikte yeni pazarların, yeni üretim tekniklerinin ve yeni iş örgütlenmesi biçimlerinin bulunması, böylece işbölümünün iyileştirilmesi ve teknolojik gelişme ile yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesi olarak görülür. Bu bakımdan Smith’in iktisadi analizinde hem bir iktisadi denge teorisi ve hem de bir iktisadi değişme, gelişme ve evrim teorisi bulmak mümkündür. *Ulusların Zenginliği*’nde bu iki teori arasında açık bir gerilim söz konusu değildir. Zira bu teoriler tutarsızlık ve çelişkiyi önleyecek kadar esnek ve gevşek bir biçimde sunulmuşlardır (Hollander, 1973: 19-21; Richardson, 1976: 350-351).

Ulusların Zenginliği’nde serbest rekabetin hüküm sürdüğü piyasalarda, rekabetin arzı talebe eşitleme yönünde yarattığı güçlü eğilimleri temel alarak geliştirilen neoklasik denge teorisi, rekabeti “tam rekabet” olarak kavramsallaştırmıştır. Smith’in analizinde, bir yandan piyasada fiilen oluşan piyasa fiyatlarının maliyetler tarafından belirlenen ve piyasa fiyatları için çekim merkezleri olarak görülen doğal düzeylerine nasıl yöneldikleri ve böylece

rekabetin etkin kaynak tasisindeki rolü incelenir. Öte yandan rekabetin daha çok kar elde etmek amacı ile birbirleri ile yarışan sermaye sahiplerinin sermaye birikimini gerçekleştirirken teknoloji düzeyini ve işbölümünü nasıl geliştirdikleri incelenir. Bu inceleme *Ulusların Zenginliği*'nde birinci kitabın ilk üç bölümünde yapılır. Bu bölümlerde işbölümünde görülen iyileşme ve gelişmelerin, ekonomide içsel olarak yaratılan sürekli değişimlere neden olduğu gösterilmeye çalışılır. İşbölümünde gerçekleştirilen gelişmeler iktisadi gelişmeye yol açarken, iktisadi gelişme de işbölümünde iyileşmeler ve gelişmeler sağlanmasına neden olur. Bu bağlamda görünmez elin girişimcileri, sermaye birikimi süreci içinde genişleyen piyasaların ortaya çıkardığı yeni fırsatları değerlendirmeye yönelterek, sınai yapıda değişimler ile teknolojik gelişmelere imkan sağlayacağı da kabul edilmelidir.

Geleneksel neoklasik analizde rekabetin kaynak tahsis edici ve dengeleyici rolü ön plana çıkarılmakta ve ekonomide girişimciler arası rekabet sonucunda, içsel olarak yaratılan teknolojik gelişmeler ile iktisadi gelişmenin ve sınai yapıda değişimlerin ortaya çıkabileceği göz ardı edilmektedir. Böylece rekabet değer teorisine ilişkin genellemeler yapabilmek için iktisadi güçlerin dengeleyici biçimde çalışmasını sağlayan temel ilke olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın amacı A. Smith'in iktisadi analizinden hareketle rekabetin iki farklı görevini irdelemek ve açıklamak olacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde Smith'in iktisadi analizinde rekabetin ilk görevi, piyasaları dengeye yönelten görevi, üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise rekabetin ikinci görevi, işbölümünde iyileşmeler ve gelişmeler yaratarak artan getiriyi ve sermaye birikimini sürekli kılan görevi irdelenecektir. Bu bölümde rekabet yolu ile sürekliliği sağlanan sermaye birikiminin, mal üretiminin arttırılarak sürdürülmesindeki ve kişi başına üretim artışındaki rolü incelenecektir. Sermaye birikimi ile işbölümündeki gelişmelerin neden olduğu içsel değişimler, bu değişimlerin yol açtığı dengesizlikler ve sınai yapı değişimleri de ikinci bölümün üzerinde duracağı konular arasında yer alacaktır. Üçüncü bölümde bu iki farklı görevin, rekabetin bir birini tamamlayan iki yüzü olup olmadığı tartışılacaktır. Sonuçta rekabetin iktisadi faaliyetin yürütülmesinde bir yandan kaynak tahsisinde etkinliği sağlayan dengeye götürücü rolü, öte yandan sermaye birikimi ile teknolojik ve iktisadi gelişmeyi sürekli kılan rolü özet olarak sunulacaktır.

I. Kaynak Tahsisinde Etkinliği Sağlayan ve Piyasaları Dengeye Yönelten Bir Mekanizma Olarak Rekabet

Temel iktisadi sorun ekonomide veri olan kaynakların etkin kullanımı sorunu olarak görülürse, rekabetin iktisadi analizdeki görevi; üretimin teknik koşulları, fiili (effectual) talep, dolayısı ile üretilen mal miktarları ve mal bileşimi veya sınıai yapı ve reel ücret düzeyi verilmiş iken, kar oranının çeşitli üretim alanlarında eşitlenmesi eğilimini ortaya çıkaran bir görev olmaktadır. Bu görev, piyasa fiyatlarının çekim merkezleri olarak nitelendirilen doğal fiyatlara yönelmesini sağlayan bir görevdir. Smith *Ulusların Zenginliği*'nde kitabın "Malların Doğal ve Piyasa Fiyatları Üzerine" isimli bölümünde, serbest rekabetin piyasa fiyatlarını çekim merkezleri olan doğal fiyatlara yönelmesini sağlayan rolünü inceler. Bu bölümde her hangi bir malın doğal fiyatı o malın piyasa fiyatının sürekli olarak yöneldiği merkezi bir fiyat olarak tanımlanır. Her toplum için belirli bir dönemde ücret, kar ve rantın alışılmış veya ortalama diyebileceğimiz bir oranı vardır. Bu alışılmış veya ortalama oranlara o toplumun belirtilen dönemi için doğal ücret, doğal kar ve doğal rant oranları adı verilir. Smith'e göre bir malın **doğal fiyatı**, o malı üretmek için kullanılan emeğin ücretini, sermaye stokunun karını ve toprağın rantını doğal oranlarına göre ödemeye ancak yeten fiyattır. Bir malın piyasada satıldığı fiili fiyat olan **piyasa fiyatı** ise, piyasaya belirli bir anda satılmak üzere getirilen mal miktarı (arz miktarı) ile o malın doğal fiyatını ödeyerek satın almaya hazır olanların talebi arasındaki orana göre belirlenir. Malın doğal fiyatını ödemeye hazır olanlara fiili talepler ve bunların talebine de fiili talep adı verilir. Zira bu talep malın piyasaya gelmesini sağlayacak güçte ve etkinlikte bir taleptir.

Her hangi bir malın belirli bir anda piyasaya getirilmiş olan miktarı o malın doğal fiyatını ödeyerek malı satın almaya hazır olanların talebinden, yani fiili talepten, az olursa, doğal fiyatını ödeyerek malı satın almak isteyenlerin hepsi istedikleri kadar mal satın alamazlar. Bu durumda fiili talepte bulunanların bazıları malı satın almaktan vazgeçmek yerine mala daha yüksek bir fiyat ödemeye razı olacaklardır. Böylece fiili talepte bulunanlar arasında malı satın alabilmek için bir rekabet başlayacak ve malın piyasa fiyatı doğal fiyatın üzerine çıkacaktır. Bu durumda malın fiyatını oluşturan bileşenlerden ücret, kar veya rantın veya bunların ikisi veya üçünün doğal oranlarından daha yüksek oranda olması gerekir. Doğal oranından daha yüksek olan kazanç ücret ise malın üretiminde çalışmak isteyen işçi sayısı, kar ise sermaye stoku, rant ise malın üretimine ayrılan toprak miktarı arttırılmak istenecektir. Ekonomide serbest rekabet koşulları mevcut ise işçiler, sermaye sahipleri veya toprak sahipleri; emeklerini, sermayelerini veya topraklarını doğal ücret, doğal kar veya doğal ranttan daha fazla ücret, kar veya rant elde edilen üretim alanına

serbestçe yönlendireceklerdir. Böylece piyasa fiyatı doğal fiyatının üzerinde olan malın üretimi ve piyasaya arz edilen miktarı artacak ve piyasa fiyatı merkezi çekim fiyatı olan doğal fiyata eşitlenme eğilimi içine girecektir. Malın piyasada oluşan fiyatı doğal fiyatının altında olduğu bir durumda ise malın üretimine tahsis edilen emek miktarı, sermaye miktarı veya toprak miktarı azaltılacak, böylece malın üretimi ve piyasaya arz edilen miktarı azalacağı için malın piyasa fiyatı yükselecek ve doğal fiyatına eşitlenme eğilimi içinde olacaktır.

Smith'in malların doğal ve piyasa fiyatları üzerine yaptığı bu analiz, serbest rekabeti kapitalist toplumun temel iktisadi güçlerinin sistematik olarak çalışmasını sağlayan örgütleyici ilke haline getirmiştir(McNulty, 1968: 646; Çapoğlu, 1991: 29). Böylece rekabet iktisadi akıl yürütmenin esas ilkesi olmuş ve değer teorisinin temelini hazırlayan ilke durumuna gelmiştir. J.S.Mill'in belirttiği gibi, iktisat ancak rekabet yolu ile bilimsellik iddiasına sahip olabilmıştır(Zikreden McNulty, 1967: 396-397).

Serbest rekabet kavramı ile yetinmek istemeyen iktisatçılar ondokuzuncu yüzyılda rekabet kavramını analitik olarak saflaştırma ve inceltme çabası içine girmişlerdir. A.Cournot ile başlayıp W.S.Jevons, F.Y.Edgeworth ve J.B.Clark ile devam eden bu süreç F.Knight'in "tam rekabet" kavramını mükemmel bir şekilde formüle etmesi ile sonuçlanmıştır(Stigler, 1957: 1-14; McNulty, 1967:396-397). Bu süreç sonucunda ulaşılan tam rekabet kavramı Smith'in kullandığı serbest rekabet kavramının değişmesi ile mümkün olabilmıştır. Tam rekabet kavramının en önemli varsayımlarından biri piyasada bulunan firmaların malın fiyatını etkileyemeyecek kadar çok sayıda olmalarıdır. Böylece rekabet kavramında ortaya çıkan değişimin en önemli sonucu üretilen mal fiyatının, firmalar açısından, parametre durumuna gelmesi ve firmaların ürettikleri malın piyasa fiyatını veri almak zorunda kalan fiyat-alıcıları olmalarıdır(McNulty, 1967:397 ; Eatwell, 1982:216-217). Rekabet kavramında ortaya çıkan bu değişikliğin, bireysel istek ve hareketlerin piyasada dengelenip çözüme ulaşması ile belirlenen fiyatların, yani neoklasik fiyat teorisine göre belirlenen fiyatların, bir gereği olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir(Eatwell, 1982:217-218).

Tam rekabetin bütün varsayımlarının geçerli olması durumunda firmaların birbirleri ile rekabet ettiklerini söylemek mümkün olmaktan çıkar. Tam rekabet nihai denge durumunu açıklamaya yarayan bir analiz aleti durumuna gelir. Bu durumda rekabetin sürekli olarak devam eden bir süreç ve yarış olduğu gözlerden kaçır. Tam rekabet piyasasında çalışan firmalar piyasada oluşan fiyatı veri kabul etmek zorunda oldukları için, veri aldıkları

piyasa fiyatında karlarını maksimum kılacak üretim düzeyini belirlemek dışında rekabetçi bir davranış içinde bulunamazlar.

Smith'in doğal ve piyasa fiyatları üzerine yaptığı analizde üretim faktörlerinin her hangi bir üretim alanına serbestçe hareket edebilmesi anlamına gelen serbest rekabet, piyasa fiyatlarını doğal fiyatlara eşitleyecek bir süreç olarak görülmektedir. Serbest rekabetin, aynı zamanda, sermaye stoku üzerinden hesaplanan kar oranının her üretim alanında eşitlenmesi yönünde güçlü bir eğilim yaratan bir süreç olduğu da belirtilmelidir.

Serbest rekabetin piyasalarda arzı talebe eşitleyecek güçlü eğilimler yaratarak etkin kaynak tahsisini sağlayan görevini; teknik koşullar, fiili talep ve reel ücret düzeyi veri iken mükemmel olarak yerine getirmesi beklenir. Ancak Smith *Ulusların Zenginliği*'nde, malların doğal ve piyasa fiyatlarını incelediği bölümde işaret ettiği gibi her malın piyasa fiyatının doğal fiyatına veya serbest rekabet fiyatına doğru çekilmesini engelleyecek bazı yasal uygulamalar, doğal nedenler, ticari ve sınai sırlar ve tekel imtiyazları söz konusu olabilir (Smith, 1776:59-63). Yasal uygulamalar ve tekel imtiyazları rekabetin serbestçe işlemesine engel oldukları sürece piyasa fiyatları doğal fiyatların üzerinde kalabilecektir. Özellikle bazı doğal kaynakların veya doğal yeteneklerin fiili talebi karşılamakta yetersiz kalması durumunda kıt olan bu doğal kaynaklara ve yeteneklere sahip olanların doğal rantın üzerinde bir rant elde etmeleri sonucu bu doğal kaynak ve yetenekleri kullanarak üretilen malların piyasa fiyatları doğal fiyatlarının üzerinde kalabilir.

Piyasa fiyatının doğal fiyatın üzerinde kalmasına yol açan nedenler arasında üzerinde durulması gereken esas önemli etkenin Smith'in ticari ve sınai sırlar olarak belirttiği etken olduğu söylenebilir. Smith'in bu sırlara ilişkin olarak yaptığı açıklamalardan bu sırların ticari faaliyetlere ve sınai üretime ilişkin yeni buluşlar ve uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu sırlar, Smith'in kullandığı terimler ile işbölümünde ortaya çıkan gelişmelerin, bugün kullanılan terimler ile teknolojik gelişmelerin sonuçlarıdır. Bu nedenle serbest rekabetin dengeye götürücü yönde çalışmasını engelleyen bu tür gelişmeler, dengeye önem veren analiz yapılırken veri kabul edilen üretimin teknik koşullarının değişmesine yol açarlar. Üretimin teknik koşullarında ortaya çıkacak gelişmelerin genel olarak fiili talebi ve reel ücreti de etkilemesi beklenir. Böylece ekonomide dengeleyici güçlerin rahatça çalışmasını sağlayan veri parametreler değişken duruma gelmekte ve teknolojik gelişme sonucu artan getiri, sermaye birikimi ve kişi başına üretim artışı ile birlikte gözlenen dengesizlikler ön plana çıkmaktadır. İkinci bölümde rekabetin sermaye

birikimini, teknolojik gelişmeyi ve kişi başına üretim artışını sürekli kılan işlevi irdelenecektir.

II. Sermaye Birikimini, Teknolojik Gelişmeyi ve Kişi Başına Üretim Artışını Sürekli Kılan Bir Yarış Olarak Rekabet

Smith'in serbest rekabeti sermaye birikimini, işbölümündeki veya teknolojideki gelişmeleri ve kişi başına üretimi sürekli kılan bir yarış olarak ele aldığı bölümler *Ulusların Zenginliği*'nde birinci kitabın ilk üç bölümü ile kısmen sekiz, dokuz ve onuncu bölümleridir. Sermaye birikimi ile işbölümünde ortaya çıkan gelişmeler ekonomiyi sürekli ve içsel olarak yaratılan iktisadi ve sınai değişmelere ve dengesizliklere yöneltir. Sermaye birikimi ile işbölümündeki gelişmelerden kaynaklanan sürekli değişmeler, iktisadi gelişmenin hem nedeni ve hem de sonucudur. Bu bölümlerde işbölümünde gerçekleştirilen gelişmelerin kişi başına üretimi nasıl arttırdığı ve artan kişi başına üretimin neden olduğu pazar büyümelerinin işbölümünde yeni gelişmelere nasıl yol açtığı incelenir.

Sermaye sahiplerinin daha çok ve daha ucuza mal üreterek, daha çok kar elde etmek için birbirlerine karşı yürüttükleri yarış veya serbest rekabet, üretimin teknik koşullarının iyileşmesine ve işbölümünde gelişmelere yol açmaktadır. Bu nedenle işbölümünde ve teknolojide gerçekleştirilen gelişmeler rekabetin ortaya çıkardığı içsel gelişmeler olarak görülebilir. İşbölümü çalışan insanların işe ilişkin özel işlemler üzerinde yoğunlaşmalarına imkan vererek üretimde kullanılan makinalarda ve üretim tekniklerinde yenilikler yapılmasına ve gelişmeler sağlanmasına yol açmaktadır.

Bu bağlamda görünmeyen elin genişleyen piyasaların ortaya çıkardığı yeni fırsatları değerlendirerek teknolojik gelişmelere ve sınai yapı değişmelerine imkan sağlayacağı kabul edilmelidir(Richardson, 1976:352-353).

Smith'in kitabının birinci bölümünün ilk paragrafı "emeğin üretken güçlerinde görülen en büyük gelişmelerin ... büyük bir kısmının işbölümü sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır" cümlesi ile başlamaktadır. Smith'e göre işbölümü sonucunda kişi başına üretimde sağlanan artış üç farklı nedene bağlanabilir. Bunlardan birincisi her işçinin becerisinin artması; ikincisi bir işten bir başkasına geçerken genel olarak kaybedilen zamanın tasarruf edilmesi ve üçüncüsü ise işi kolaylaştırıp kısaltan ve böylece bir kişinin bir çok kişinin işini yapma imkanını sağlayan yeni makinaların bulunmasıdır(Smith, 1776:7). İşbölümünde gelişmeler sağlayan ilk iki etkenin esas olarak yaparak öğrenme ve iş örgütlenmesinde gerçekleştirilen örgütsel düzenlemelerin bir sonucu

olduğu söylenebilir. Üçüncü etken olan yeni makinaların bulunup üretim sürecine sokulmasının temel olarak işbölümüne bağlı olduğu kabul edilebilir. Yeni makinaların bulunup üretim sürecine sokulması çoğu zaman çok basit bir işlemi yapmak için istihdam edilen sıradan işçilerin buluşlarının sonucudur. Ancak makinalara ilişkin tüm buluşların makinaları kullanan sıradan işçiler tarafından yapıldığı söylenemez. Bir çok buluş ve yenilik, makina yapım işinin özel bir üretim sektörü durumuna gelmesi sonucu makina üretenlerin yaratıcılığı sonucunda yapılmıştır. Bazı buluş ve yenilikler ise işleri her şeyi gözlemleyip bir birine benzemez şeyler arasındaki ilişkileri yakalayabilme kapasitesine sahip filozof ve düşünürler tarafından gerçekleştirilmiştir(Smith, 1776:9-10).

İşbölümünü insanların malları birbirleri ile mübadele etme eğiliminin zorunlu bir sonucu sayan Smith'e göre, işbölümü piyasanın büyüklüğü ile sınırlıdır. Piyasanın büyümesi veya talepte görülen sürekli bir artışın ilk başta malın fiyatının artmasına yol açsa bile uzun dönemde malın fiyatının azalmasına imkan sağlayacağı Smith tarafından belirtilir. Smith'e göre talep artışı üretim artışına neden olur. Bu durum üreticiler arasında rekabeti artırır. Rekabet daha çok malı daha ucuza üretebilmek için daha önce değerlendirilmemiş olan yeni üretim tekniklerinin değerlendirilmesine, yeni üretim tekniklerinin bulunup uygulamaya sokulmasına veya yeni örgütsel düzenlemeler yapılmasına imkan verir. Bu bakımdan Smith her hangi bir mal için sürekli bir talep artışının veya piyasa büyümesinin genel olarak daha önce değerlendirilememiş ölçek ekonomilerinin değerlendirilmesine imkan verecek buluş ve yeniliklerin yapılmasına neden olacağına işaret eder(Smith, 1776:706).

Üretilen mallara olan talep artışı kişi başına üretim artışına veya gelir artışına bağlıdır. Kişi başına üretim artışı ise sermaye stoku artışı ile birlikte gerçekleştirilen işbölümündeki gelişmelerin bir sonucudur. Smith sermaye stokundaki artışın emeğin üretken güçlerini arttıracığını belirtir. Zira daha büyük bir sermaye stoku ile daha çok işçi çalıştırabilen sermaye sahibi, istihdam ettiği sermaye stokunun ve işçilerin mümkün olan en fazla mal üretmelerini sağlamak amacı ile en uygun işbölümünü gerçekleştirmeye ve üretim sürecinde en iyi ve en yeni makinaları kullanmaya gayret eder. Artan sermaye stoku ve kişi başına üretim, mevcut işçilerin yaptıkları işi daha iyi yapabilmeleri için en uygun makinaları icat etmek üzere daha fazla insanın ilgilenmesini ve dolayısı ile en uygun makinaların bulunması ve kullanıma sokulmasını daha olası duruma getirir(Smith, 1776:86). Böylece sermaye stokundaki artış emeğin üretken güçlerinin artmasına, sınai yapının değişmesine ve ekonomide geçici bile olsa dengesizlikler görülmesine neden olur. Emeğin üretken güçlerinde görülen artış kar oranının azalma eğilimini de durdurur. Öte

yandan yeni toprakların veya yeni işkollarının bulunması da kar oranının azalmasını durdurabilir ve hatta kar oranının artmasına imkan sağlayabilir(Smith 1776:93). Yeni bir sanayi kolunun veya yeni bir ticaret türünün kurulması veya tarımda yeni bir üretim yönteminin uygulanmaya başlaması bu tür girişimleri ve uygulamaları başlatanların bu yeniliklerden olağanüstü karlar beklediği spekülâtif girişimlerdir. Girişim başarıya ulaştığı zaman kar oranı başlangıçta çok yüksek olur. Ancak bu yeni yöntem veya uygulama iyice tanınıp yaygınlaşınca rekabet bu yüksek kar oranını doğal düzeyine indirir(Smith, 1776:115).

Smith'e göre kişi başına üretim artışının sağlanması, üretimde kullanılan sermaye stokunun artışına bağlıdır. Sermaye stokundaki artış işbölümünde sağlanan iyileşmelere, buluş ve yenilikler yapılmasına ve böylece teknolojik gelişmelere ve emeğin üretkenliğinde artışların gerçekleşmesine imkan sağlar(Hollander, 1973:217). Ekonomide üretilen iktisadi fazla, daha çok mal üretmek üzere sermaye miktarının artırılması için kullanılırken, Smith'in rekabeti, yeni ve daha gelişmiş üretim tekniklerinin ve yeni pazarların bulunmasına ve/veya yeni iktisadi örgütlenmelerin gerçekleştirilmesine, böylece üretim maliyetinin azalmasına ve daha çok kar elde edilmesine imkan sağlayan bir yarış olarak ele aldığı ileri sürülebilir.

Bu bölümde incelenen yönüyle rekabet, işbölümünde ve teknolojik düzeyde gelişmeler yaratan, böylece ekonominin teknik koşullarının ve dolayısı ile fiili talep ve reel ücret düzeyinin değişmesine neden olan bir tahlil aleti gibi kullanılmıştır. Rekabetin etkin kaynak tahsisini sağlayan işlevi ile bu bölümde incelediğimiz iktisadi gelişmeyi sürekli kılan işlevi arasında bir çelişki ve gerilim olduğu ileri sürülebilir mi? *Ulusların Zenginliği*'nde sunulduğu biçimi ile rekabetin bu iki işlevi arasında bir çelişki veya bir gerilim olduğunu söylemek pek kolay değildir. Zira Smith'in analizinde rekabetin bu iki işlevi bir birini tamamlayacak bir biçimde irdelenmiştir. Üçüncü bölümde rekabetin teknolojik gelişmeye yol açan işlevi ile piyasalarda denge sağlamaya dönük eğilimler yaratan işlevini bir çelişki gibi görmek yerine, iktisadi faaliyetin dinamizmini ve değişkenliğini anlamak açısından bir birini tamamlayan işlevler gibi görmenin daha doğru olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

III. Rekabetin İki Yüzü: Dengeye Yönelten ve Dengesizlik Yaratan Bir Yarış Olarak Rekabet

Smith'in analizinde teknoloji düzeyini yansıtan üretimin teknik koşulları, fiili talebi yansıtan sınıai yapı ve reel ücret düzeyi veri iken, piyasalarda arzı

talebe eşitleme görevi yanında, sınai yapı ve teknoloji düzeyinin sermaye birikimi ile genişleyen piyasaların yarattığı yeni fırsatlara uyumunu sağlamak açısından da görevi olan bir rekabet kavramı kullanılmaktadır. Rekabetin üretimin teknik koşulları, fiili talep ve reel ücret düzeyi veri iken kaynak tahsisinde etkinliği sağlayan görevini piyasaları dengeleyecek bir biçimde nasıl yaptığı birinci bölümde incelenmiştir. Sermaye sahiplerinin daha çok ve daha ucuza mal üreterek daha çok kar elde etmek için birbirleri ile yaptıkları yarış sonucunda bir yandan teknoloji düzeyinin gelişmesine öte yandan fiili talep ve sınai yapının değişmesine neden oldukları ise ikinci bölümde irdelenmiştir. Daha çok ve daha ucuza mal üreterek daha çok kar elde etmek için sermaye sahipleri arasında yürütülen rekabet, kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanmasına ve piyasalarda arzın talebe eşitlenmesine imkan sağlayan parametreler olan teknoloji düzeyi ile sınai yapıyı değiştirmektedir. Rekabet etkin kaynak tahsisine imkan sağlayan parametreleri değiştirirken ekonomide dengesizlikler oluşmasına da yol açmaktadır.

Parametrelerde ortaya çıkan bu değişmelerin kendilerini daha uzun bir dönemde duyurduğu ve bu anlamda daha yavaş gerçekleştiği düşünüldüğünde, daha kısa dönemler açısından bu değişmelerin ihmal edilmesi ve bu parametrelerin sabit kabul edilmesi mümkündür. Bu parametreler teorik analizin sürekli, ısrarlı ve hakim güçlerini ve büyüklüklerini belirler. Analizin verilerinin veya parametrelerinin belirlediği sürekli, ısrarlı ve hakim güçler teorik analiz için bir kılavuz görevi yapar. Bu bağlamda analizin parametreleri etkin kaynak tahsisini sağlayarak doğal fiyatların belirlenmesine ilişkin genel formel önermeler üretilmesine imkan sağlar. Doğal fiyatların gerçek hayatta hiç bir zaman gözlenmeyen "teorik büyüklükler" olduğu ileri sürülebilir (Cesaratto, 1995:253-254). Bu iddia söz konusu teorik büyüklüklerin, parametreler daha uzun bir dönemde değişiyor olsalar bile, kısa dönemde sabit varsayılarak; sürekli, ısrarlı ve hakim güçlerin etkilerinin sonuçları olarak belirlendiklerini hatırlamak açısından önemlidir. Ancak teorik genellemeler yapmanın başka bir yolu da yoktur. Smith kitabının "Malların Doğal ve Piyasa Fiyatları Üzerine" isimli bölümünde, piyasalara ilişkin yaptığı analizde böyle bir soyutlamadan hareketle fiyat oluşumundaki düzenliliği ortaya koymuştur (Eatwell, 1982:204).

Bir ekonomide sürekli, ısrarlı ve hakim iktisadi güçlerin tahmin edilebilir bir biçimde hareket etmelerini imkan dahiline sokan veri parametrelerin zaman içinde değişmediklerini ileri sürmek mümkün değildir. Ancak teorik genellemeler yapabilmek için bu tür soyutlamalar ve kabuller yapmak kaçınılmazdır. Veri parametrelerin sürekli, ısrarlı ve hakim güçlerin oluşmasına imkan sağlamları bu parametrelerin daha uzun bir dönemde değişmedikleri anlamına gelmez. Sadece belirli bir anda sürekli, hakim ve

sistematiik güçlerin oluşmasına imkan sağlayan soyutlamalar oldukları anlamına gelir. Üretimin teknik koşullarının, fiili talebin ve reel ücret düzeyinin veri kabul edildiği bir analizde, analizin amacı bu verilerin veya parametrelerin nasıl değiştiiğini incelemek değil, parametrelerin sınırlaması altında ekonominin denge durumuna nasıl ulaşacağını incelemektir. Böyle bir yaklaşımda rekabetin görevi, ekonomiyi çekim merkezlerine yöneltmek böylece ekonomide denge ve uyumun nasıl sağlanabileceğini göstermek olacaktır.

Smith'in analizinde rekabetin dengeye yöneltici görevi ile sermaye birikiminin, teknolojik gelişmenin ve iktisadi gelişmenin sürekli olmasını sağlayan görevi arasında kesin bir ayrım yapıldığı söylenemez. Smith'in analizinde rekabet, piyasa fiyatlarını çekim merkezleri olan doğal fiyatlara yönelterek, toplumsal üretimin toplumsal olarak tercih edilen üretim bileşimine uyum sağlamasını ve böylece dengenin oluşumuna dair teorik genellemeler yapılmasını mümkün kılmış ve kapitalist toplumun iktisadi işleyişini anlamak için ilk adımın atılmasına imkan sağlamıştır. Bu ilk adım atıldıktan sonra rekabetin aynı zamanda sermaye birikiminin ve iktisadi gelişmenin sürekli olmasını sağlamak üzere, işbölümünde ve teknoloji düzeyinde gelişmeler sağlayan bir yarış olarak ele alınmasının da gerekli olduğu gösterilmiştir. Bu anlamda Smith'in analizinde rekabetin dengeye yönelten yüzü ile teknolojik ve iktisadi gelişme yaratan yüzünün birbirini tamamladığı söylenebilir (Semmler, 1984: 20-21; Cesaratto, 1995:258-260). Kapitalist bir toplumda sermaye sahiplerinin mevcut iktisadi konumlarına karşı her zaman meydan okuyacak birinin çıkabilmesine imkan sağlayan bir rekabet düzeninin varlığı, bu toplumlarda işbölümünün ve teknoloji düzeyinin gelişmesine ve böylece sermaye birikimi ile iktisadi gelişmenin sürekliliğinin sağlanmasına imkan verir. Ancak bu gelişmeler ekonomide zaman zaman dengesizlikler ve bunalımlar yaşanmasına da neden olur.

Üretimin teknik koşullarının sürekli olarak değişmesi iktisadi sistemin kapalı bir sistem olarak ele alınmasına imkan vermez. Ancak açık sistemlerde sistemi meydana getiren değişkenleri ve bu değişkenlerin karşılıklı etkileşimlerini sistematiik olarak tanımlamak mümkün olmadığı için açık sistemlere ilişkin genellemeler yapmak imkansızdır (Tanyeri, 1998:39 ve 43). Smith *Ulusların Zenginliği* isimli kitabının ilk üç bölümünde kullandığı rekabet anlayışı, işbölümünün ve üretimin teknik koşullarının sürekli gelişme ve değişmesine imkan veren yaratıcı bir rekabet anlayışıdır. Ancak böyle bir rekabet anlayışı sonucunda ortaya çıkan sürekli gelişme ve değişme ortamında teorik genellemeler yapmanın sıkıntılarını gören Smith; üretimin teknik koşullarını, fiili talebi ve reel ücret düzeyini veri kabul ederek, rekabetin sistemi dengeye yönelten yüzünü ön plana çıkarmıştır. İktisadi analizde,

rekabetin iktisadi değişme yaratan yüzü yerine kaynak tahsis edici yüzü üzerinde yoğunlaşmanın, iktisadi denge analizi ile sınırlandırdığı ve gelişmesini engellediği ileri sürülmüştür(Kaldor, 1972:1237-1242). Bu bölümde açıklanmaya çalışıldığı gibi Smith'in analizinde, rekabetin içsel olarak yaratılan teknolojik gelişmelere neden olduğu da incelenmiştir. Ancak Smith'in, muhtemelen teknolojik gelişme ve iktisadi değişimin teorik genellemeler açısından yol açtığı sıkıntıları ortadan kaldırmak için; teknolojik gelişmenin olmadığı bir durumda, efektif talep ve reel ücreti de veri alarak, rekabetin doğal fiyatlara ve kapitalist toplumun işleyişine ilişkin genel eğilimleri anlayıp açıklamak ve teorik genellemeler yapmak açısından oynadığı rol üzerinde daha fazla durduğu ileri sürülebilir.

Sonuç:

Rekabetin iktisadi analizde iki farklı bağlamda ele alındığı ve iktisadi faaliyetin iki farklı yönünü ön plana çıkarmak üzere kullanıldığı söylenebilir. İktisadi faaliyet iktisadi kaynakların etkin tahsisi süreci olarak görülebileceği gibi, daha çok kar elde ederek sermaye birikimini sürekli kılabilmek ve bunun için de iktisadi ve teknolojik gelişmeyi gerçekleştirmeyi amaç edinen bir süreç olarak da görülebilir. İktisadi faaliyetin bir **kaynak tahsisi süreci** olarak kabul edilmesi durumunda kaynak tahsisinin hangi veri koşullar altında yapıldığının belirtilmesi gerekir. Smith'in kaynak tahsisi analizinde veri koşullar veya analizin parametreleri; üretimin teknik koşulları, fiili talep ve reel ücret düzeyidir. Bu parametrelerin sınırlaması altında Smith serbest rekabet koşullarını varsayarak, kaynak tahsisi analizini yürütür. Fiyatların oluşumu ve iktisadi sistemin işleyişi hakkında genellemeler yapar. Sermayenin çeşitli üretim alanlarına tahsis edilmesinde serbest rekabetin görevi, her üretim alanında kar oranının eşitlenmesini ve böylece piyasa fiyatlarının doğal fiyatlara yönelmesini sağlamaktır.

İktisadi faaliyetin bir **sermaye birikimi süreci** olarak kabul edilmesi durumunda serbest rekabetin sadece kar oranları arasındaki farkı ortadan kaldırarak piyasaların dengeye yönelmesini sağlayan bir süreç olmadığı anlaşılır. Ekonomide kullanılan sermaye miktarının artması sonucunda azalma eğilimine giren kar oranının azalmasını önlemek ve rekabet sürecinde yenik düşmemek isteyen sermaye sahipleri, rekabet süreci içinde sürekli olarak yeni üretim tekniklerini, yeni pazarları, yeni ürünleri ve yeni iş örgütlenmelerini arayıp bulmaya ve uygulamaya sokmaya çalışacaklardır. Böylece ekonomide kullanılan sermaye miktarı artarken sermaye sahipleri arasındaki rekabet, yenilikler yapılmasına ve üretimin teknik koşullarında gelişmeler sağlanmasına yol açacak ve sermaye birikiminin sürekli olması sağlanacaktır.

Rekabetin ekonomiyi dengeye yönelten görevinin ön plana çıkarılması teorik analiz yapmak için kaçınılmaz olabilir. Zira sermaye birikimi süreci içinde serbest rekabetin bir sonucu olarak yeniliklerin teşvik edilmesi ve teknolojik gelişmenin sağlanması üretimin teknik koşullarının değişmesine yol açmakta ve rekabetin ekonomiyi dengeye yönelten etkilerini engellemektedir (Young, 1928:528; Loasby, 1999:32). Schumpeter'in *İktisadi Kalkınma Teorisi* isimli kitabında ve daha sonraki çalışmalarında altını çizerek belirttiği gibi, rekabet üretimin teknik koşullarını değiştirerek ekonomiyi sürekli ve içsel olarak yaratılan iktisadi ve sınai değişmelere ve dengesizliklere yöneltir. Bu bakımdan gerçek hayatta piyasaların dengeye asla ulaşamadıkları ileri sürülebilir (Zikreden Kelm, 1997:99-101).

Smith'in iktisadi analizinde de, rekabetin sermaye birikimi süreci içinde içsel olarak yarattığı gelişmeler yolu ile üretimin teknik koşullarını değiştirdiği ortaya konmaktadır. Ancak Smith'in rekabetin ekonomide dengesizlikler yaratan sonuçları üzerinde pek fazla durmadığını ve rekabetin ekonomide uyum sağlayan ve dengeye yönelten sonuçlarını teorik analiz yapmak açısından daha fazla önemsedini söylemek mümkündür.

Kaynakça:

- Cesaratto, S. (1995), "Long-period Method and Analysis of Technological Change: Is There Any Inconsistency?" *Review of Political Economy* 7(3)
- Çapoğlu, Ç. (1991), *Prices, Profits and Financial Structures*. Aldershot, Edward Elgar.
- Eatwell, J. (1982), "Competition" in I. Bradley & M. Howard (eds.) *Classical and Marxian Political Economy*. London, Macmillan.
- Hollander, S. (1973), *The Economics of Adam Smith*. London, Heinemann Books.
- Kaldor, K. (1972), "The Irrelevance of Equilibrium Economics" *The Economic Journal*. 82.
- Kelm, M. (1997), "Schumpeter's Theory of Economic Evolution: A Darwinian Interpretation" *Journal of Evolutionary Economics*. 7
- Loasby, B. J. (1999), "The Significance of Penrose's Theory for the Development of Economics" *Contributions to Political Economy*. 18.
- McNulty, P.J. (1967), "A Note on the History of Perfect Competition" *The Journal of Political Economy*. 75(4).

- McNulty, P.J. (1968), "Economic Theory and the Meaning of Competition" *Quarterly Journal of Economics*. 82.
- Richardson, G.B. (1976), "Adam Smith on Competition and Increasing Returns" in A.S.Skinner & T.Wilson(eds.) *Essays on Smith*. Oxford.
- Semmler, W. (1984), *Competition, Monopoly and Differential Profit Rates*. New York, Columbia University Press.
- Smith, A. (1776), *An Inquiry Into the Nature and Causes of The Wealth of Nations*. New York, The Modern Library edition, 1937. Türkçe çeviri: *Ulusların Zenginliği*. Çevirenler, A.Yunus ve M.Bakırcı. İstanbul, Alan yayıncılık. 1997.
- Stigler, G.J. (1957), "Perfect Competition, Historically Contemplated" *The Journal of Political Economy*. 65(1)
- Tanyeri, İ. (1998), "Keynes'in İstihdam ve Ücret Analizi" *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16.
- Young, A. (1928), "Increasing Returns and Economic Progress" *The Economic Journal*. 38.